

A könyvtári törvény és a dokumentumellátás országos rendszere

Ennek az írásnak az a célja, hogy – az egész és rész közötti viszonyhoz hasonlíthatóan – a címben jelzettek közötti kapcsolatokat megvizsgálja. Ez a gondolatmenet elvileg szándékszik tárgyalni a témát (és a szerző el is szeretné hárítani azokat a várakozásokat, amelyek a megvalósítás konkrétumaira irányulnak). Ebből következően némileg a logikai levezetésekre fog emlékeztetni, elsősorúan annak következtében, hogy a jogi nyelven és tömören megfogalmazott regulációban sok hasonlóság fedezhető fel ez utóbbiakkal, hiszen a törvény nyelvezete is sok absztrakcióval él.

Az új kulturális törvény könyvtári része a legelső mondatától, vagyis az ellátás „általános szabályaitól” kezdve [53. § (1)] valójában egy országos rendszert modellez. Ezen a rendszeren belül próbáljuk meg a törvény szövegének azokat a pontjait értelmezni, amelyek ennek ‚totalitásán’ belül az országos dokumentumellátási rendszerre (ODR) vonatkozó megállapításokat, előírásokat tartalmaznak. Az erre vonatkozó paragrafusok és alpontok szövegén itt-ott azonban túl is lépve a reguláció nyelvi és szakmai logikájából fogunk következtetni néhány olyan implikált, belefoglalt dologra, intencióra, elképzelésre, amelynek megfogalmazására megalapozottan vállalkozhatunk.

Az ODR-t illetően induljunk ki most a III. fejezetből, amely a könyvtári rendszer működésének feltételeiről szól. Ennek két első paragrafusa (59. és 60.) az általános szabályokat és a könyvtárhasználati jogokgyakorlását biztosítva fogalmazza meg a rendszeres működés sarkalatos feltételeit. Itt az első bekezdés a legfontosabb a mi perspekívánkban [59. § (1)]:

„A miniszter a nyilvános könyvtári ellátás érdekében országos dokumentumellátási rendszert alakít ki, amely magába foglalja a) a könyvtárközi dokumentumellátást, b) a könyvtári dokumentumok lelőhely-nyilvántartását, c) a könyvtárak gyűjteményéből kivont dokumentumok hasznosítását a könyvtári rendszer számára.”

Kitüntetetten kell kezelünk a „magába foglalja” kifejezést ebben a mondatban, mivel ez azt jelzi, hogy a törvény nem nevezi meg az egész ellátási (al)rendszert (az ODR-t), csak kiemel belőle három kardinális tényezőt. Lehet ezt a „magába foglal” szövegezést „puhának” is tartani, de jó okunk van arra, hogy a megfogalmazást inkább „taktikusnak” mondjuk – a törvény a követő rendeletekre bízva a dolog pontosítását, részletezését. Nem szabad azonban arról sem elfeledkezni, hogy hol van ennek a résznek a fejezetben és a paragrafuson belüli „pozíciója” – fontos rendszerfeltételek látszik, hiszen az első helyen szerepel.

A törvény preambuluma állampolgári jognak mondja a nyilvános könyvtári ellátáshoz való jogot, amiből az következik, hogy az ODR-nek is (elvben) az igénylő, az olvasó korától, nemétől, nemzetiségi hovatartozásától, iskolázottságától, illetőségétől (falun vagy városon él-e) függetlenül kell mindenkinek „érdekét” szolgálnia. Ezért minősíti a meghatározás az alrendszert „országos”-nak, és azt mondja ki, hogy a „nyilvános könyvtári rendszert” kell szolgálnia.

Ez a minősítés és célmeghatározás értelemszerűen hozzá van rendelve az a)–c) pontokban megadott fő feltételekhez, azaz a dokumentumokhoz való könyvtárközi hozzáfutáshoz, a lelőhely-nyilvántartáshoz és a kivont dokumentumoknak a rendszeren belüli hasznosításának előírásához.

„Szakmailag” a két első követelmény igen szorosan össze is függ. A már kihirdetett köteleispéldány-rendelet után az ODR-ről és a könyvtárközi dokumentumellátásról kiadandó rendelkezéseknek egyrészt e három tényezőt kell pontosan szabályozni, másrészt – a „magába foglal” kifejezésre visszautalva – az ellátás egyéb részleteit is ezekben kell tisztázni.

Álljunk meg itt egy elvi és pragmatikus, mondhatni világméretű könyvtári problematikánál. Az angol nyelvű szakirodalom ezt az „access or availability”-vita néven tartja számon. Ezt a „vagy-vagy”, illetőleg „is-is” problematikát a következő módon lehet magyarul körülírni. Amennyiben egy használó, olvasó ténylegesen megtalál a felkeresett könyvtárban a polcon (a szabadpolcon vagy a raktári állományban) valamely művet, akkor gyakorlatilag hozzájut (access); de akár azt mondják neki, hogy a) ki van kölcsönözve és előjegyzik a kérését, akár b) a könyvtár távol eső raktárából vagy a hálózat központi könyvtárából (ellátó központjából) *majd* kihozzák számára, vagy c) azt az információt kapja, hogy a hazai (ODR) vagy nemzetközi könyvtári rendszer hozzáférhetővé teszi számára, és csak később jut hozzá a dokumentumhoz, akkor ezekben esetekben az „availability” esete forog fenn. (Külön probléma, hogy abban az esetben, ha a dokumentum digitalizálva van, és rajta van az Internet-en, sőt, ha ennek használatért, mondjuk, fizetni kell, akkor ez melyik csoportba tartozik.)

Tudott dolog, hogy a magyar könyvtári világban (is) – ahol sok minden miatt a kooperáció „bizalomelvé” elég gyenge, és ahol sok „csalódott” könyvtáros már nem nagyon bízik a könyvtári rendszer „anonim” és esetenként költséges szolgáltatásaiban – a saját állományra szeretnének minél inkább a gyarapítók is, az olvasószolgálatosok is építeni. Ez, persze, a gyakorlatban megvalósíthatatlan. Mégis csak az „access” és az „availability” között kényszerülnek egyensúlyozni. Ahhoz, hogy ez megváltozzon, és hogy a nyilvános könyvtári rendszer maga bizonyíthassa működőképességét, valóban jó ODR-t kell kialakítani. Amiben a könyvtáros is, az olvasó is bízhat, és csak ritka esetben éri ezen a téren kudarc. Ha gondolatmenetünknek erről a helyéről „lapozunk” vissza a törvénynek a nyilvános könyvtár „alapkövetelményeire” (54. §) és „alappeladataira” (55. §), és amennyiben ezek az „alpok” is komolyak, akkor annak a körvonalait se juthatjuk, hogy a rendszer egyes pontjain melyek lehetnek a tényleges elérhetőség (access) a dokumentumok lehetőség szerinti elérhetőségének (availability) főbb kritériumai. Ám se elvekben, se a gyakorlatban nem lehet e kétféle „hozzáférés” közötti egyensúly pontos képletét megadni, és megmondani, mi a helyben szükséges és a közvetített dokumentumok, szolgáltatások optimális aránya. Kétségtelen azonban, hogy a magyar könyvtárak dokumentumszolgáltatásain belül – itt most nem részletezendő okok miatt – a könyvtárközi kölcsönzésnél meghökkentően alacsonyak az országos statisztikai mutatók. Az új ODR-nek a hazai adottságokhoz igazodva, egyrészt a korábbi tradíciókat, gyűjtési köröket és módokat szükséges – a lehető legkisebb „átoperálással” – megőrizni, másrészt a rendszert meg is kell újítani. Azt talán senki nem vonja kétségbe, hogy az olvasói várakozások és a könyvtári eszközrendszer más, mint volt a 70-es évek közepén.

Visszatérve a törvénytörvény szöveg logikai szekvenciájához, azt olvassuk (60. §), hogy ennek a könyvtári ellátásnak a rendszerét, illetőleg fejlesztését központi szolgáltatá-

sok segítik. (Ez a „segít” ige talán még „puhábbnak”, bizonytalanabbnak látszik, mint a „magába foglalja” szópáros.) Az egyes könyvtárak adottságait kiegészítő, segítő, rendszerszerű eszközök közül – hadd nevezzük őket itt jogilag nem pontos megfogalmazással a működtetés hajtószíjainak – három tényezőt nevez meg a szöveg, melyek számunkra fontosak, és amelyeket központi szolgáltatásként definiál (nem az eredeti sorrendet hozom és nem szó szerint idézem):

- a) a kötelespéldányon alapuló gyűjtést, állományépítést,
- b) a könyvtári feltárás és tájékoztatás országos informatikai hálózatát és benne elérhető adatbázisokat,
- c) és – ismételten – az előzőekben is szereplő ODR működtetését.

A szöveg tehát a központi szolgáltatások rendszeréről beszél, azaz egy központi szolgáltatásokat nyújtó kooperatív rendszer tervezetét adja, a vezető magyar könyvtári intézmények bevonásával, összehangolt együttes teljesítményével számolva. Hogy ez ténylegesen a törvény alapeszméi közé számítható, arra a későbbiekben többszakasz is rávilágít. Azt olvassuk ugyanis, hogy a felsorolt és fel nem sorolt központi szolgáltatások teljesítése és fejlesztése érdekében „a miniszter... megállapodást köt” egyéb könyvtárral/könyvtárakkal. A továbbiakban, a nemzeti könyvtárról rendelkező részben is – az intézmény kötelező erővel megadott központi feladatai mellett – az szerepel, hogy az OSZK „részt vesz” a tételesen felsorolt központi szolgáltatások teljesítésében.

Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy fontos, sarkalatos könyvtárpolitikai döntésről árulkodik a szöveg. Egyrészt az, hogy az OSZK ebben a struktúrában egy *minden tekintetben* centralizált helyzetből (nevezzük „paternalisztikus modellnek”) – anélkül, hogy pótolhatatlan unikalitását megszüntetné – sok tekintetben egy „primus inter pares” helyzetbe kerül. Nagyobb hangsúlyt nyernek az archiváló, „muzeális”, nemzeti bibliográfiai funkciói, kiemelődnek a korábbi gyakorlat szerinti prézens és megőrző, közvetítő szerepei (azt lehetne mondani, hogy a törvény „realista”, mert legfontosabb funkcióit és tényleges szerepkörét legalizálja; csak hogy ebben a perspektívában még súlyosabbnak látszik az az anomália, hogy az OSZK a legtöbb felsőoktatási hallgatót fogadó pszeudo-egyetemi könyvtár). A nemzeti könyvtár az állami egyetemi és nagy szakkönyvtárakkal, valamint a megyei, azaz regionális könyvtárakkal – a létrehozandó ODR-rendszer szolgáltató tagintézményeivel – képez virtuális és gyakorlati együttest (ha tetszik, ez úgy is felfogható, mint egy korszerű magyar könyvtári „gyűjteményegyetem”), körvonalazva a központi szolgáltatásokat nyújtó rendszer törzsintézményeit. Szolgáltatásaik egyik lényeges aspektusaként jelenik így meg az ODR. Ezáltal a törvény mintegy a könyvtári rendszer „egyetemes felelősségét” sugalmazza, de a nagykönyvtárakra, mint a működtetési rendszer központi feladatait ellátó intézményekre kiemelt feladatokat ró (vagyis ebből az egyetemleges felelősségből az utóbbiakra is nagyobb rész jut).

Összhangban a nemzetközi trendekkel, amelyek azt mutatják, hogy egyre inkább együttműködő, osztott katalógizálásban részvevő, nagy és gyarapítási politikájukban összehangolt gyűjtemények, kulcsintézmények a jó könyvtári ellátás alapjai.

Mi sem bizonyítja jobban, hogy a törvény megalkotói végiggondolták a koncepció konzekvenciáit, mint az, hogy a központi pénzalapokról intézkedő részek is részben ehhez illeszkednek. Témánk szemszögéből ez a legfontosabb így szól: „A Magyar Köztársaság költségvetéséről szóló törvényben kell gondoskodni az országos dokumentum-ellátási rendszer létrehozásának és fenntartásának feltételeiről.” (72. §).

Persze a készüléken lévő rendeletekben fog ez a ‚végigvitel’ elvi, regulatív szinten megvalósulni (s aztán reményeink szerint a valódi gyakorlatban, ténylegesen). Felkért szakértőkből álló bizottság dolgozik az ODR-t megalapozó és – a kötelespéldány-rendelettel szorosan összefüggő, ahhoz máris hozzáillesztendő – szabályozó jogdokumentum koncepciójának és szövegének az elkészítésén. Ennek ismételt munkaülései, vitái során a legfontosabb alapelvek – és a törvényben megfogalmazottakon túl rögzítendő követelmények – úgy tűnik, eléggé világossá váltak. Az ODR-t a nemzet könyvtári törzsvagyonát birtokló könyvtárak gyűjteményeire kell építeni, és nem szabad „parttalanná” tenni. Központi forrásokból, rendszeres támogatással (kötelespéldányok, beszerzési és szolgáltatási támogatási keretek, pályázatok) kell a rendszer megnevezett intézményeit korszerű – lehetőleg és perspektivikusan egyenlő – szintre fejleszteni. Ezeknek a központi, elsőrendűen szolgáltató intézményeknek az állományát – a lelőhely-adatokat is beleértve – mielőbb on-line módon elérhetővé kell tenni. A cél az, hogy a rendszer e tagkönyvtárainak gyűjteményei visszamenőlegesen (retrospektív jelleggel) fél legyenek tárva. Az ODR-be tartozó intézmények ki-mondottan azért kapnak központi támogatást (beleértve a kötelespéldány-részese-dést és/vagy -beszerzési kedvezményeket), mert forrásanyaguk nem csak helyi, de nemzeti (országos) célokat is szolgál, és – mindegyik a maga funkciója szerint, szak-területi illetékességének és jellegének megfelelően – az országos igényeknek tesz ele- get. Ez nem lehet „vagy-vagy”, ez kötelező jelleggel „is, is”.

Remélhető, hogy ezekben a követő rendeletekre is érvényes lesz a fenti logika (és akkor – példának okáért – még a szakfelügyeletről szóló is kapcsolható majd ide, hi- szen az ODR szolgáltató könyvtárait talán a legszigorúbban és lehető legrendszer- sebben kell majd ellenőrizni, hiszen bizonyos közpénzekhez ezekre a célokra jutnak hozzá).

A további részleteket mellőzve, annyi elmondható, hogy a nyilvános könyvtári rendszerben az ODR-kooperáció az első fázisában, úgy tűnik, az intézmények szű- kebb csoportját kell hogy átfogja (kb. 40-50 nagykönyvtárt), köztük a vidéki egyete- mek központi könyvtárait, a megyei könyvtárakat mint szolgáltatókat és igénytováb- bítókat, -közvetítőket. A demokratikus viszonyok között is szükség van ésszerű könyvtári hierarchiára, az ország legfontosabb könyvtáira azonban ezzel – még ha- tározottabban – ráhárul, hogy, példának okáért, a kistelepülésen élők, a betegek, öre- gek, „jók” és „rosszak”, „okosak” és „kevésbé eszesek” egyaránt megkapják azt, amit a nemzeti (és nemzetközi) könyvtári rendszer nyújtani képes nekik.

Fogarassy Miklós

Középpontban a községi könyvtárak

Hogy pontosan kinek az ötlete volt, kinek a fejében merült fel először, valószínűleg kideríthetetlen. Mindenesetre Szolnokon született az ötlet, és a Megyei Könyvtár igazgatója *Bertalanné Kovács Piroška* nemcsak egyetértett vele, nemcsak felkarolta, de – inkább csak ötletekben gazdag mai világunkban ritka szép teljesítmény – meg is valósította. Szolnokon szeptember 14–15-én középpontba kerültek a községi könyvtárak, a községi könyvtárosok, a községi könyvtárügy. Nehéz lenne eltúlozni a dolog jelentőségét. Mint Győri Erzsébet előadásából, gondos számbavételéből is kiderült, a községi könyvtárak ügyei, problémái nemigen pertraktáltattak az elmúlt évtizedekben, csak a sok baj, gond, probléma, anomália, ellentmondás és aporia gyűlt, a figyelem azonban csaknem mindig másra, másokra fordult. De nemigen volt módjuk egymással találkozniuk a községi könyvtárosoknak sem, hogy legalább egymás közt kibeszélhessék a mindőjüket feszítő gondokat, gondolatokat, elképzeléseket és szakmai megoldásokat. Valamint arra sem igen adódott alkalmuk, hogy a könyvtárügy felelős vezetőivel mintegy kollektíve érintkezhessenek, közösen adhassák elő mindazt, amire választ, amivel kapcsolatban intézkedést várhatnak – kérhetnek – követelhetnek. Úttörő, nagy fontosságú összejövétel volt tehát a szolnoki országos konferencia a községi könyvtárakról, hisz mind e felsorolt hiányosságokon segített”, és ha persze, a dolog természeténél fogva nem is oldhatta meg egycsapásra a gondokat, de beindított egy folyamatot, amelynek eredményeire feltehetően nem sokáig kell várakoznunk.

A konferenciát meleg és szellemes, igen erősen könyvtár- és könyvtárospárti hangnemben *Ivancsik Imre* nyitotta meg, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Közgyűlés elnöke. Őt hallgatva egészen természetesnek tűnt, hogy az önkormányzat kétszer is elnyerte a könyvtárpártoló címet. (Hogy megnyitójára érkezve előbb néhány kölcsönvett könyvet szolgáltatott vissza, ad oculos bizonyította, hogy neki személy szerint is fontos a könyvtár.) A megnyitó után – elharapódzó rossz szokásokkal dacolva – nem további köszöntők, üdvözlések, bemelegítők és egyebek sorjáltak, hanem a konferencia azonnal munkához látott. Először *Mátyus Aliz* (Művelődéskutató Intézet) szociológus előadását hallgatta meg, aki a falu társadalmáról nyújtott szociológus–sociográfus összképet, a tudomány nyelvén írva le azt a terepet, amelyen a résztvevők–jelenlévők mozognak, amelyen és amelyhez képest helyezhető el, értelmezhető a „községi könyvtár” mint olyan. Ez a kép persze nem lepte meg, nem lephette meg a hallgatóságot, arra azonban kiválóan alkalmas volt, hogy a továbbiak ne a levegőben lógjanak, hozzárendelhetők legyenek ahhoz a társadalmi–kulturális–szokásrendimentális bázishoz, amelynek leglényegesebb vonásait az előadó – merész általánosításoktól sem riadva vissza, de szinte szépirodalmi zsánerképekkel is tarkítva – felvázolta (közösségi kohéziós erők kontra individuális felelősségvállalás, örökölt és szerzett életmód-minták, anyagi és erkölcsi antinómiák, tradíció és felemás modernizáció ellentmondásai stb.). *Győri Erzsébet* előadása (ld. e bevezetőt követően teljes szövege!) remekül párosította a kemény tények sorjáztatását és azok nagyívű, bár persze fölöttébb lehangoló összképbe rendezését, értelmezését. *Baricziné Rózsa Mária*, úgy is mint a minisztérium képviselője, úgy is mint e témának egyik legjobb hazai szakem-

bere, elsősorban a témakör legfontosabb problémáit körvonalazta, nem riadva vissza a nehézségek minuciózus analizisétől sem, a futurológiai előrejelzések érzékeny kritikájától sem. (Az ő előadását is teljes terjedelmében közli a 3K e száma.) A meghívóban e két előadáshoz kapcsolódó korreferátumokat ígérték a szervezők, ám a községi könyvtárosok (Lakitelekről, Tószegről, Máriakéméndről, Kőtelekről, Zagyvarékasról) korántsem érték be a korreferátum viszonylag szűkös lehetőségeivel. Nem Győri Erzsébet és Bariczné Rózsa Mária előadásaihoz kapcsolódtak, hanem teljesen önállóan és szuverén biztonsággal szóltak sa ját községük kulturális problémáiról, sa ját könyvtáraik gondjairól, szakmájuk-hivatásuk ellátásának mikéntjeiről, arról, hogy mi is van igazándiból a „valóságban”, a „terepen”, ott, ahol nincsenek immáron közvetítők és szűrők, intézményi és egyéb „fátylak”, hanem az egy vagy két könyvtáros egészen közvetlenül áll szemben olvasóival is, fenntartóival is, falujával is, intézményének mindennapos kihívásaival is. (E csak terjedelmileg „kis” előadásokból, amelyek azonban tartalmilag is, a felvetett problémák szempontjából is roppant gazdagok voltak, egyet közlünk, mintegy mutatóban a 3K e számában. Az olvasó ebből is megítélheti a konferencia szellemi színvonalát, kérdésfeltevéseinek bátorságát és problémaérzékenységét.)

Tulajdonképpen eddig tartott a konferencia lényegi, fő része. Jelentősége abban áll, hogy évtizedek mulasztását pótolva, megkezdte és azonnal dús eredményeket hozva alaposan előre is vitte a községi könyvtárak aporiáinak valóban szakszerű, magas színvonalú, a további vizsgálódások és persze a további intézményes és egyéb ténykedések alapját megteremtő tárgyalását, számbavételét, életszerű fejtegetését. A továbbiakban részint olyan előadások hangzottak el, amelyek ad hoc, konkrét támogatást, tanácsadást jelentettek a községi könyvtárosok számára (ilyen volt *Tóta Áronné* beszámolója a jogi problematikáról, amelynek az előadó, úgy is mint, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Közigazgatási Hivatal vezetője, úgy is mint kitűnő jogász, elsőrendű szakértője, aki egyedi esetek elemzésében is excellált); részint olyan előadások, bemutatkozások, mint amilyen *Molnárné Zolnai Máriaé* (belügyminisztériumi tanácsos) volt, aki talán leginkább azzal kedveltette meg magát, hogy nem minisztériumi-hivatali bölcsességeket adott elő, hanem azt puhatolta ki, hol és miben tehetné magát hasznossá e számára új terepen. Befejezésül *Nagy Attila* a könyvtárosokról mint közvetítőkről szólva azt az útravalót adta meg a konferenciázóknak, amelyre mint értelmiségieknek, mint egyszerre küldetéssel és hivatással (nem szinonimák!) rendelkezőknek talán a legnagyobb szükségük volt. No és természetesen ezek az útravaló szavak és gondolatok súlyos szociológiai, pszichológiai, sőt társadalombölcseleti töltést is kaptak.

A Szolnoki Megyei Könyvtár, amelynek új épülete csaknem pontosan egy évvel ezelőtt adatott át használóknak és könyvtárosoknak, kitett magáért. Ez a konferencia, amelynek másnapján a résztvevők szakmai kirándulásokat tettek különböző szempontokból érdekes községi könyvtárakba, persze helybéli kalauzolás és szakmázás céljából, minden bizonnyal a nagy, a jelentős szakmai összefüggések közé fog számíthatni hosszú ideig. (VK)